

**BOLALAR PSIXOLOGIYASI VA BOLALIK DAVRI MOBAYNIDA
PSIXOLOGIK TA'SIRLARNING O'RNI***Jiyanova Etibor Alijanovna**Sirdaryo viloyati Oqoltin tumani 7-sonli
umumta'lim maktabi amaliyotchi psixologi***ANNOTATSIYA**

Ushbu maqolada bolalar psixologiyasi va bolalik davri mobaynida psixologik ta'sirlarning o'rni, ahamiyati va shakllanish jarayoni tahlil qilinadi. Bolalik inson shaxsining asosiy poydevori shakllanadigan eng muhim davr hisoblanib, bu bosqichda oilaviy muhit, tarbiya usullari, ijtimoiy munosabatlar va ta'lim jarayoni bolaning psixik rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, ijobiy va salbiy psixologik ta'sirlarning bola xulq-atvori, emotsional holati hamda shaxs sifatida shakllanishiga qanday ta'sir qilishi yoritiladi. Tadqiqot natijalari bolalarga sog'lom psixologik muhit yaratish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: bolalar psixologiyasi, bolalik davri, psixologik ta'sir, shaxs rivojlanishi, emotsional rivojlanish, tarbiya, oila muhiti, ijtimoiylashuv, pedagogika.

KIRISH

Bolalar psixologiyasi muhim fanlardan biri bo'lib, u XIX asrning ikkinchi yarmida umumiy psixologiyadan mustaqil fan sifatida ajralib chiqqan. Bolalar psixologiyasi bolalarni o'rganuvchi fandır. Biroq bolalarni faqat bolalar psixologiyasi emas, balki boshqa fanlar ham o'rganadi. Bolalar psixologiyasi bolalarni maxsus tarzda psixologik jihatdan o'rganadi. Bolalar psixologiyasi – bolaning tug'ilgan vaqtidan boshlab to maktab yoshiga yetgunga qadar psixik jihatdan taraqqiy etish qonuniyatlarini va shaxsiy psixologik xususiyatlarining tarkib topishini o'rganadigan fan. Bola odam sifatida tashqi jihatdan katta yoshli odamlarga o'xshasa ham o'zining psixik jarayonlari va shaxsiy psixologik xususiyatlarining mazmuni jihatidan katta yoshli odamlardan keskin farq qiladi. Bolalarda hali turmush tajribasi deyarli yo'qligi sababli ularning sezgi va idroklari, tafakkur va xayollari, hissiyot va irodalari katta yoshli odamlardagidek bo'lmaydi. Bolalar psixologiyasi har bir taraqqiyot bosqichidagi (ya'ni go'daklik, ilk yosh va maktabgacha yoshdagi) psixik jarayonlarning rivojlanib borishini o'rganadi. Bolalar psixologiyasi predmetining muhim tomonlaridan biri turli yoshdagi bolalarga sezish, idrok, diqqat, xotira, nutq, tafakkur, xayol, hissiyot va iroda kabi psixik jarayonlari va holatlarining namoyon bo'lishi, taraqqiy etishi hamda takomillashuvining qonuniyatlarini o'rganishdan iboratdir. Bolalar psixologiyasi bola shaxsiy psixologik xususiyatlarining tarkib topishi va bolalar shaxsining tarkib topishiga faol ta'sir qiluvchi omillarni chuqur analiz

qiladi. Ma'lumki, bola shaxsi va uning shaxsiy psixologik xususiyatlari qandaydir tasodifiy omillarning tartibsiz ta'sir etishi natijasida emas, balki muayyan konkret omillarning qonuniy ta'sir etishi natijasida tarkib topadi. Ana shu muhim qonuniy tarzda ta'sir qiladigan omillarni ochish va isbotlash bilan bolalar psixologiyasi shug'ullanadi. Bolalar psixologiyasi bolalar shaxsi va shaxsiy psixologik xususiyatlarining tarkib topishi kabi muhim ilmiy tushuncha va natijalarni o'rganib, har tomonlama rivojlanishga yo'naltirilgan barkamol shaxsni tarbiyalab yetishtirish qonuniyatlarini ochib beradi. Bolalar psixologiyasi o'zining murakkab predmetini tatbiq qilishda psixik taraqqiyotning asosiy qonuniyatlariga asoslanadi hamda bola ongining ijtimoiy-hissiy, psixofiziologik jihatdan hayotga bog'liqligini isbotlab beradi. Tabiat va jamiyat taraqqiyotining umumiy qonuniyatlaridan xabardor bo'lish bolalar psixologiyasida, bolalar psixik taraqqiyotini o'rganishda va «tabiiy zot» bo'lib tug'ilgan bolaning inson ijtimoiy tajribasini egallab, shaxs bo'lib yetishishi davomida to'g'ri yo'l topishga yordam beradi. Bolalar tarbiyasi va ta'lim olishlari, ularning qonuniy huquqlari va manfaatlari himoyasi borasida ota-onalarning o'rni va javobgarligi muhim hisoblanadi. Shunga muvofiq so'nggi yillarda «Maktabgacha ta'limga qo'yiladigan Davlat talablari» (2017-yil, 9-iyun, 5-mh son) maktabgacha ta'lim tayanch dasturi, «Bola shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim», «Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya» kabi hujjatlarga asoslanish bola shaxsini shakllantirishning muhim omili hisoblanadi.» Maktabgacha ta'limga qo'yiladigan davlat talablari» maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabgacha ta'lim muassasalarida har tomonlama rivojlantirish, ta'lim-tarbiya berish, ko'nikma va malakalarini shakllantirish hamda maktab ta'limiga tayyorlash bo'yicha davlat talablarini belgilaydi.

Davlat talablari:

- davlat maktabgacha ta'lim muassasalari;
- nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari;
- qisqa muddatli guruhlar;
- 7 yoshgacha bolalar mavjud bo'lgan mehribonlik uylari va bolalar shaharchalariga nisbatan tatbiq etiladi.

Davlat talablarining vazifalari:

- bolalarni maktabda o'qishga tayyorlash;
- bolalarning sog'lom va har tomonlama kamol topib shakllanishini ta'minlash hamda unda o'qishga intilish hissini uyg'otish;
- bolalarning har tomonlama rivojlanishi uchun integral ta'limni tashkil etish;
- shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiyani amalga oshirish;
- bolalarni xalqimizning boy madaniy-tarixiy merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash uchun shart-sharoitlar yaratish;

- bolalarni maktabda o‘qishga tayyorlashda ularning ota-onalari bilan o‘zaro hamkorlik qilish hamda ota-onalarga amaliy jihatdan ko‘maklashish;
- bolalarda ijtimoiy-kommunikativ, axloqiy, estetik, intellektual, jismoniy sifat va salohiyatlarni uyg‘otish hamda rivojlantirish;
- bolalarni sog‘lom turmush tarzi bilan tanishtirish;
- bolalarda mustaqillik, mas’uliyatlilik, tashabbuskorlik xislatlarini shakllantirish;
- bolalarga dunyo haqida tushunchalar berish va tasavvurlarini kengaytirish;
- bolalarning yoshi, individual, psixologik va jismoniy xususiyatlari hamda qobiliyatini inobatga olgan holda ta’limtarbiya jarayonini tashkil qilish.

Davlat talablari quyidagi sohalar bo‘yicha belgilanadi:

- jismoniy rivojlantirish va madaniy-gigiyenik ko‘nikmalarni shakllantirish;
- ijtimoiy-kommunikativ rivojlantirish;
- nutq, savod, o‘qish va chet tillarini o‘rgatilishiga tayyorlash;
- bilish jarayonini rivojlantirish;
- badiiy adabiyotlar bilan tanishtirish va badiiy estetik rivojlantirish.

Ijtimoiy-kommunikativ rivojlantirish sohasi quyidagi yo‘nalishlarga bo‘linadi:

- ijtimoiylashuv, muloqot va odob-axloq qoidalarini shakllantirish;
- bolaning oila va jamiyatda o‘zini tutishi;
- bolada mehnat tarbiyasini shakllantirish;
- xavfsizlik asoslarini shakllantirish.

U maktabgacha ta’lim tizimining mohiyatini belgilaydi va maktabgacha ta’lim muassasalarini mulkchilik shaklidan qat’i nazar, barcha bolalarning tengligi va bolalir qadriyatini saqlagan holda har bir bolaning individual rivojlanishini ta’minlashga yonaltiradi. Bolalar psixologiyasining fanlararo bog‘liqligi bolalar psixologiyasi o‘z predmetini o‘rganishda umumiy psixologiyaning inson psixikasi haqida qo‘lga kiritilgan yutuqlariga asoslanadi. Masalan, umumiy psixologiyaning psixik jarayonlar, psixik holatlar, xususiyatlar, inson shaxsi va uning faoliyati haqidagi ta’limotlaridan to‘g‘ridan to‘g‘ri foydalanadi. O‘z navbatida umumiy psixologiya ham bolalar psixologiyasining yutuqlariga asoslanadi. Umumiy psixologiya normal taraqqiy etgan katta yoshdagi odamlarning psixik jarayonlari va individual-psixologik xususiyatlarini o‘rganar ekan, bu psixik jarayonlar va individual-psixologik xususiyatlarning paydo bo‘lishini bilish kerak bo‘ladi. Psixik jarayonlar va shaxsiy psixologik xususiyatlarning turli yoshdagi bolalarda paydo bo‘lishi masalasi bilan yosh davrlari psixologiyasi shug‘ullanadi. Demak, bolalar psixologiyasi bilan umumiy psixologiya hamda yosh davrlari psixologiyasi fani o‘zaro uzviy bog‘liq fandır.

Bolalar psixologiyasi anatomiya va fiziologiya fanlari tomonidan qo‘lga kiritilgan yutuqlardan ham keng foydalanadi. Bunda bolalar psixologiyasi xususan bolalar nerv sistemasi va oliy nerv faoliyatining ma’lumotlaridan foydalanmay ish

ko'ra olmaydi. Bolalar nerv sistemasining sog'lom rivojlanishi va me'yoriy ishlashi bola psixikasi rivojlanishining muhim shartlaridandir. Shuning uchun bolalar psixologiyasi mutaxassislari bola nerv sistemasining taraqqiyot masalalari bilan bevosita tanish bo'lislari lozim. Bolalar psixologiyasi pedagogika fani bilan ham yaqindan aloqadadir. Pedagogika fani yoshlarga ta'lim-tarbiya berish va ularni har tomonlama rivojlantirish haqidagi fandır. Bolalar psixologiyasi ta'lim-tarbiyaning maqsadi, yo'l-yo'riqlari va vazifalariga doir fikrlarni pedagogika fanidan oladi hamda unga yaqindan yordam beradi. Bolaning aqliy taraqqiyoti qonunlaridan xabardor bo'lish turli yoshdagi bolalar bilan ta'lim-tarbiya ishlarini to'g'ri tashkil qilish imkoniyatini beradi. Ta'lim-tarbiya berishga yo'naltirilgan maxsus fanlar bolalar psixologiyasi negizida ish ko'radi. Bolalarda hosil qilinishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va odatlarni shakllantirishda ularning psixik taraqqiyotini hisobga oladi va yondashadi. Bu fanlar bolalar psixologiyasi namoyandalariga bolalar psixik taraqqiyotining normal borayotganini chuqurroq bilish va normal taraqqiyotdan burilish sabablarini aniqlash imkonini beradi. Bolalar psixologiyasi esa, o'z navbatida, bolalarning normal psixik taraqqiyotini aniqlab berishi bilan birga shifokorlarning bola psixologiyasini yanada yaxshiroq tushunib olishlariga yordam beradi.

Psixik taraqqiyotdan kechikayotgan va rivojlanishida nuqsoni bor bo'lgan bolalar psixikasini maxsus psixologiya fani o'rganadi. Logopediya nutq faoliyati buzilishining sabablari, mexanizmlari, belgilari, yo'nalishlarini o'rganadi. Defektologiya fani ko'rinishida, eshitishida nuqsoni bo'lgan, psixik rivojlanishi orqada qolgan, aqli zaif, nutq nuqsoniga ega bo'lgan, tayanch apparatida nuqsoni bor bolalar, serebral falaj (markaziy nerv sistemasining shikastlanishi), autizm sindromiga chalingan bolalarni o'rganadi va korreksion ishlar olib boradi. Bolalar psixologiyasi bola shaxsi va shaxsiy psixologik xususiyatlarining tarkib topishini o'rganishda bolalar adabiyotidan, xususan, avtobiografik asarlardan keng foydalanadi. Har bir bola ertak eshitib ulg'ayadi. Xalq og'zaki ijodi, ertaklar, hikoyalar, afsonalar, matallar, masallar va boshqa janrlar bolani o'zining sehrli olamiga yetaklaydi. Bola unda katta hayotni ko'radi, olam bilan tanishadi, jonli va jonsiz dunyoni ko'radi. Ertaklar bolalarda ijobiy xulq-atvorni mustahkamlaydi, kelajak hayotga hozirlaydi. Shunday qilib, bolalar psixologiyasi bolalarning murakkab psixik jarayonlari va shaxsiy psixologik xususiyatlarini o'rganishda bir qator fanlarning qo'lga kiritgan yutuqlaridan foydalanadi hamda bu fanlarga ham o'z predmetlarini chuqurroq o'rganishlarida yaqindan yordam beradi.

Bola psixikasining taraqqiyoti haqida gapirishdan oldin taraqqiyotning tub mohiyatini tushunib olish kerak. Rivojlanish haqida fikr yuritilganda odatda «o'sish» va «taraqqiy etish» so'zlaridan foydalaniladi. Masalan, bolaning jismoniy jihatdan o'sishi va psixik jihatdan taraqqiy etishi degan tushunchalar qo'llaniladi. O'sish bilan taraqqiyot tushunchalari aynan bir ma'noni anglatuvchi tushunchalar emas. O'sish

deganda miqdoriy jihatdan ortish, ulg'ayish tushuniladi. Taraqqiyot deganda esa, faqat miqdoriy jihatdangina emas, balki sifat jihatidan ham o'zgarish tushuniladi. Shuning uchun o'sish jarayoniga qaraganda taraqqiyot jarayoni ancha murakkab jarayondir. Taraqqiyot oddiy miqdoriy ortishdan tashqari bir shakldan ikkinchi shaklga o'tish bilan ham bog'liqdir. Ana shuning uchun taraqqiyotning tub mohiyatidan yaxshi xabardor bo'lish kerak, aks holda bu murakkab jarayonni tushunish qiyin bo'ladi. Bolaning psixik taraqqiyoti qarama-qarshiliklar kurashi asosida yuz beradi. Bu o'rinda qanday qarama-qarshiliklar bolaning psixik jihatdan taraqqiy etishiga sabab bo'ladi, degan savol tug'iladi. Bolaning psixik taraqqiyotini yuzaga keltiruvchi qarama-qarshiliklar asosan quyidagilardan iborat:

Bolaning shu choqqacha erishgan imkoniyatlari darajasi bilan yangi ehtiyojlari o'rtasida tug'iladigan qarama-qarshilik. Ya'ni, bolaning ehtiyojlari tez ortib boradi, lekin bu ehtiyojlarni qondirish imkoniyatlari juda sekin yuzaga keladi. Natijada bolaning xilma-xil ehtiyojlari bilan tor imkoniyatlari o'rtasida jiddiy ziddiyat yuzaga keladi. Bola ana shu ziddiyatni, ana shu qarama-qarshilikni hal etish jarayonida psixik jihatdan taraqqiy etadi. Masalan, ilk yoshdagi bolaning tili endi chiqayotgan bo'ladi. Uning so'z zaxirasi deyarli bo'lmaydi. Bundan tashqari ular so'zlarni to'g'ri talaffuz eta olmaydilar. Shu sababli bu yoshdagi bolalarning tilini hamma ham bemalol tushuna olmaydi. Lekin bolaning mustaqil yura olishi, o'zgalarning nutqiga tushunishi unda boshqalar bilan faol munosabatda bo'lish ehtiyojini yuzaga keltiradi. Biroq, bolaning hozirgi taraqqiyotdarajasi, imkoniyatlari, ya'ni so'z zaxirasining nihoyatda ozligi, talaffuzda qiynalishi atrofdagilar bilan faolroq munosabatda bo'lish ehtiyojini qondira olmaydi. Bolaning faol munosabatga intilishi bilan imkoniyati yo'qligi o'rtasidagi qarama-qarshilik nutqni tez o'zlashtirish jarayonida hal etiladi. Buning natijasida bola psixik jihatdan ma'lum taraqqiyotga erishadi. Bolaning imkoniyatlari ana shu tariqa oshib borgan sari ehtiyojlari yanada ko'payib boraveradi. Bolaning eski xulq-atvor formalari bilan yangi xatti-harakatlari, yangi tashabbuslari o'rtasidagi qarama-qarshilik. Masalan, bolaning kichik davridagi asosiy faoliyati kattalarga taqlid qilishdan iborat bo'ladi. Taqlidiy harakatlarda mustaqillik, tashabbuskorlik deyarli bo'lmaydi. Bola o'sib ulg'aygan sari uning o'z shaxsiy tajribasi, mustaqilligi, tashabbusi ortib boradi. Bola mustaqil harakatda, ya'ni har bir narsani o'zi bilganicha qilishga (tashabbus ko'rsatishga) intila boshlaydi. Bunda bolaning ko'pdan beri o'rganib qolgan taqlidiy (bir qolipdagi) harakatlari bilan mustaqil va tashabbuskorona harakatlari o'rtasida qarama-qarshilik yuzaga keladi. Bu qarama-qarshilikni hal qilish jarayonida, ya'ni odatlanib qolgan taqlidiy harakatlarini yengib, mustaqil harakat formalari o'tish jarayonida bola psixik jihatdan taraqqiy etadi. Quruq taqlid bilan bog'liq bo'lmagan mustaqil va erkin harakatlar bolalarga bir qator yangi malaka va odatlarni o'zlashtirish hamda o'z shaxsiy hayot tajribalarini kengaytirish imkonini beradi.

XULOSA

Bolalar mustaqil tashabbus ko'rsatish bilan bog'liq bo'lgan harakatlarida ilgari o'zlashtirgan turli bilimlarini yangi sharoitlarga tatbiq qilishga o'rganadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI :

1. Выготский Л. С. Психология развития человека. — Москва: Эксмо, 2005.
2. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. — Москва: Педагогика, 1983.
3. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте. — Москва: Просвещение, 1968.
4. Karimova V. M. Psixologiya. — Toshkent: O'qituvchi, 2010.
5. G'oziyev E. G'. Umumiy psixologiya. — Toshkent: Universitet, 2008.
6. Freud S. Introduction to Psychoanalysis. — London: Penguin Books, 1991.